

СЕКЦИЯ 8. Психология семьи

СИСТЕМНІ ЗМІНИ ТРАДИЦІЙНОЇ СІМ'Ї В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Яцина О.Ф.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

доцент кафедри психології

кандидат педагогічних наук, доцент

Сьогодні науковці, обговорюючи тему глобалізації й супутні їй соціально-економічні зміни, відмічають поширення їх на всі сфери життя, в тому числі і на сімейні стосунки, приватне життя чоловіків і жінок. Насправді, глобалізаційні процеси в економічній сфері, зокрема масова міграція людей в різні країни в пошуках роботи, можливостей більш високого заробітку, торкаються і сімейних стосунків. Як зазначає Т.Гурко, розділення подружжя не сприяє стабільності їхнього шлюбу і ефективному батьківству. Така ситуація розв'язується або в напрямку руйнування шлюбно-сімейних стосунків, або шляхом утворення нових соціально-психологічних практик. Проблему формування сім'ї, зокрема молодими людьми, в умовах глобалізації підкреслюють і німецькі соціологи сім'ї П.Блоссфелд (Blossfeld) і Х.Хофмейстер Hofmeister. На їхню думку, через невизначеність і невпевненість у майбутньому молоді не поспішає утворювати сім'ю. Вочевидь, це сприяє поширенню практики громадянських шлюбів, материнських сімей, пізнього батьківства.

Зазначене відображає, до певної міри, зміст сучасного дискурсу психології сім'ї, де предметом дискусії стають підходи та оцінки глибини сімейних змін, їх характеру та спрямованості. Причём виокремлюються два дослідницьких аспекти: 1) сім'я як базовий елемент соціуму переживає кризу розвитку: знижується народжуваність, збільшується кількість абортів, розлучень (Андреева Г.М., Є.Г.Сіляєва, Ю. В. Філіппова, В.М. Целуйко, ін.), 2) зміни інституту сім'ї - це початок процесу «плюралізації» форм сім'ї та шлюбу: материнські сім'ї, громадянські шлюби, екстериторіальні шлюби тощо (С. І. Голод, М. С.

Мацковський, А. Г. Вишневецький, ін.). При цьому прихильники кризової позиції негативні явища, що відбуваються всередині сімейної системи, зокрема невиконання сім'єю її функцій, пов'язують не просто з кризою одного інституту сім'ї, а головним чином, з кризою суспільних цінностей. Насправді, особистість вивільняється від впливу абсолютних і, отже, непорушних вимірів, що торкаються «сакральності» традиційних типів сім'ї із збереженням нею традиційних функцій, сімейних ролей, ціннісних установок. Знаковою для особистості стає плюралізація цінностей, рівність всіх форм шлюбно-сімейного партнерства та батьківства. Маючи уявлення про функціонування традиційної сім'ї в епоху модерну, особистість епохи постмодерну прагне змінювати статус традиційних цінностей, вона руйнує звичні очікування, відходить від правил і відстоює свій унікальний шлях у нових життєвих реаліях. Ми стаємо очевидцями того, що в сучасному суспільстві представлені як традиційні практики шлюбно-сімейних стосунків і батьківства, так і інших соціально-психологічних практик партнерства та батьківства, вибір яких стає виявом індивідуальності особистості та своєрідною відповіддю на рефлексивне осмислення глобальних трансформацій, що відбуваються у її світогляді. Це реальність сучасного світу, яка потребує теоретичного осмислення нових явищ і тенденцій у розвитку практик шлюбно-сімейного партнерства та батьківства.

Прийнято вважати, що вибір інших форм практик партнерства і батьківства виникає з основної суперечності між укоріненими в масовій свідомості ціннісними орієнтирами й стереотипами, що управляють взаємозв'язком демографічних процесів і потенціалом життєздатності суспільства та інтенціями особистості, яка прагне до конгруентності. За традиційним підходом, що склався в сімейній психології, у цьому контексті передбачено корекцію наявних у суспільстві пріоритетів: модернізація сім'ї як соціальної інституції, раціоналізація традиційних практик шлюбно-сімейного партнерства і батьківства. Натомість постмодерний дискурс, демонструючи іншу архітектуру сучасної сім'ї, де поряд із змішаною (подружжя, їхні діти і прабадьки) та нуклеарною сім'ями з'являються і нові архітектурні форми - інші практики шлюбно-сімейного партнерства та батьківства, істотну зміну бачить у смисловій уразливості традиційних практик шлюбно-сімейних відносин, обумовлених трансформацією свідомості особистості в сучасних умовах.

Свідомість перестає бути універсальною, тобто відходить від загальноприйнятих схем мислення, надаючи перевагу нестандартним думкам, вчинкам, що не узгоджуються із класичними схемами і не піддаються класифікації з тих причин, що не вкладаються в старі категорії. Американський соціолог і футуролог Е. Тоффлер вважає, що за таких умов люди почувають себе вільніше, позаяк не намагаються втиснути нові дані в стандартні категорії чи просто запозичити готову модель реальності: замість цього вони прагнуть влаштувати все по-своєму, вигадуючи прийнятні для себе моделі, що відкривають великі можливості для розвитку індивідуальності. Відтак, в науковому дискурсі знову актуалізується поняття суб'єктності як соціально-ціннісної якості особистості, джерела саморозвитку, в основі якої лежить здатність індивіда до самодетермінації, до керування власним життям, здійснення зважених життєвих виборів (К.О. Абульханова-Славська, З.С. Карпенко, О.М. Леонтьєв, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, О.Б. Старовойтенко, В.О. Татенко, ін.), проте в нових соціально-економічних умовах. Поширене в постмодерні поняття «інший» асоціюється з «категорією можливого» (Дельоз 1999:287), тобто ресурсністю, можливостями людини. Така ситуація сигналізує людині про те, що їй свою індивідуальність більше не потрібно підганяти під загальну ідею, погляди, установки, штучні стереотипи - вона може жити власним життям, обираючи власний фрагмент культурного простору. Таким чином, характерна для сучасного суспільства децентрація, показує, що психічне життя людини супроводжують явища гетерогенності, пов'язане з ними поняття «іншого».

Як вже було зазначено, важливим чинником сучасного життя стає не стільки відмінність позицій, цінностей, установок, пріоритетів, скільки взаємодія різних цінностей, установок, пріоритетів, рівність існування множини різних культур, що визначає фрагментарність структури сучасного суспільства. Зміст принципу фрагментарності зводиться до твердження, що універсальний світ модерну розпався на незліченну множину різнорідних фрагментів, і в цій строкатій мозаїці вже неможливо виділити щось абсолютне. В

змісті досліджуваної проблематики ми розуміємо це таким чином, що сім'я в класичному її розумінні більше не є єдиною можливою практикою стосунків, вона представлена множиною інших соціально-психологічних практик партнерства, батьківства, розмаїття яких детерміновано прагненням долати суспільні протиріччя в конкретний період часу. В історичному вимірі спостерігаються послідовність цих змін: від розширеної сім'ї - до нуклеарної, від нуклеарної - до материнської/батьківської, бінуклеарної, ін.

Вочевидь, сучасне суспільство, перейшовши на новий етап свого розвитку - інформаційного суспільства, створивши систему глобальних комунікацій, забезпечує кожному його члену вільний доступ до інформаційних ресурсів людства. Це уможлиблює процес об'єднання в єдиний інформаційний простір, який нині уособлює світова інформаційна мережа - Інтернет, що оперативно надає нам відповіді на будь-які запити. За допомогою нових інформаційних технологій стало можливим створювати заочні клуби знайомств, шлюбні агенції, гей-клуби, чайлд-фрі, ін. В них учасники в режимі он-лайн взаємодіють незалежно від простору і часу, щоби знайти шлюбного партнера, об'єднатися в громадські рухи, організувати тематичні дискусії, акції, тощо. При цьому інтеракції, що відбуваються на мікро-мезо-макрорівнях, сприяють обміну досвідом між індивідами у створенні різних соціально-психологічних практик. Таким чином, інновативність, самоорганізація, віртуальність і взаємодія стають не тільки ключовими принципами організації інформаційного простору, а й забезпечують поширення інформаційних потоків на потребу індивіда-споживача, незалежно від простору і часу. Опиняючись в цих інформаційних потоках, людина шукає свій підхід у вирішенні власних потреб. Відтак схема передання досвіду сімейного життя (від покоління до покоління), яка була поширена в умовах розширеної, змішаної чи нуклеарної сім'ї, суттєво змінюється в сучасних реаліях в бік розширення меж уявлень про різні соціально-психологічні практики шлюбно-сімейного партнерства. Отже, плюралістичний світ постмодерну сприяючи самовизначенню особистості, надає їй можливість вибору, покладаючись на почуття довіри/недовіри до існуючих систем,

інституцій, інших індивідів. Тому особистість епохи постмодерну сприймає світ через переконаність у вичерпаності по відношенню до себе будь-яких універсалій, зміні наративів, що претендують на панування системи поглядів, цінностей, зокрема на шлюбно-сімейні стосунки. Відтак людина інформаційного суспільства спрямовує себе на активний пошук можливих альтернатив, до яких відчуває «активну довіру» (Е. Гідденс). Важливо, що «активна довіра» завойовується, а не виходить із соціальних позицій чи гендерних ролей, нав'язаних традицією. Це одна з причин, через яку особистість серед різних варіантів партнерства шукає власне свою практику, де конструйовані нею стосунки мають смисложиттєве значення.

Можемо зазначити, що сьогодні інформаційні потоки вочевидь стають новою формою передання досвіду. Логістична інформація як цілеспрямовано відібрана сукупність фактів, подій, явищ про соціально-психологічні практики партнерства і батьківства для певної частини соціуму має свою психологічну цінність через інтерес, потребу у новизні відчуттів, індивідуалізації, епатажності, нетрадиційності, нестандартності, різноманітності, багатоваріантності, чим і змагається з традиційними шлюбно-сімейними практиками партнерства і батьківства. Так, актуалізується проблематика статевої ідентичності, коли статеві ознаки вже не є сталим утворенням, а можуть трансформуватися, зміщатися у зв'язку зі змінами традиційних соціальних ролей чоловіка та жінки та завдяки науково-технічним досягненням у галузі генетики та медицини.

Пояснюючи трансформацію інтимності в сексуальній поведінці і подружньому житті, Е.Гідденс правомірно звертає увагу на те, що міжособистісні і еротичні зв'язки формуються як «чисті стосунки» (pure relationships). Чистими вони є в тому сенсі, що в у формуванні стосунків жодним чином не грають ролі зовнішні обставини соціального чи економічного життя: стосунки тримаються саме на тому, що вони приносять його учасникам. Чисті стосунки будуються на добровільно прийнятих зобов'язаннях (commitments), що приходять на зміну зовнішнім обов'язкам і являють собою різновид довіри. Ця довіра досягається шляхом активного саморозкриття його учасників, тобто шляхом рефлексії. Важливо зазначити, що в чистих

стосунках індивід не тільки визнає іншого, а й у його реакції знаходить підтвердження особистісній ідентичності. На думку дослідника, конструювання ідентичності здійснюється особистістю не всупереч традиційним сексуальним орієнтаціям, а нарівні з традиційними на основі індивідуального вибору, бо є важливим елементом самореалізації особистості. Слід зазначити, що сучасні реалії демонструють взаємообумовлений процес фемінізації чоловіків і маскулінізації жінок, що характеризується рухливістю і плинністю по відношенню до раніше існуючих незмінних гендерних ролей і статевої належності.

Отже, збереження сталих ідентичностей одночасно із трансформацією форм ідентичності спричинює появі різних соціально-психологічних практик партнерства та батьківства, що задовольняють потреби іншої особистісної ідентичності серед зростаючої множинності соціальних ролей: розлучених батьків, позашлюбних татусів, батьків «вихідного дня», татусів-«домогосподарок», сурогатних батьків, «соціальних» батьків для дітей, що живуть у будинках сімейного типу, ін.

Постмодерні трансформації соціально-психологічних практик шлюбно-сімейного партнерства і батьківства є наслідком також і інтелектуальних трансформацій, які підсилюються соціально-економічними перетвореннями. Спостерігається закономірність між динамічними змінами форм організації сім'ї із прискореністю процесу цивілізаційного, міжкультурного і соціального метаболізму, які у взаємовпливі породжують характерну для сучасного суспільства постмодерну множинність соціально-психологічних практик партнерства і батьківства. Більша свобода вибору, можливість не наслідувати канони, які задані соціокультурною традицією, розширюють межі свідомості й поведінкових практик, межі норми і відкривають шлях до особистісного розвитку, зокрема і в сфері шлюбно-сімейних стосунків.

СЕКЦИЯ 9. Психология труда, инженерная психология и эргономика

СЕКЦИЯ 10. Психология управления и организационная психология